

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ДИНАМІКИ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

І. Гавука, к. е. н., доцент

Львівський національний аграрний університет

Гавука І. Оцінка тенденцій динаміки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Проаналізовано дані, що характеризують рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 1991–2011 роки. За результатами такого аналізу встановлені тенденції динаміки цього показника. Виділено чотири якісно відмінні періоди зміни досліджуваного показника, у межах яких сільськогосподарські підприємства мали різні можливості для простого і розширеного відтворення. Визначено передумови прибуткового розвитку товарного сільськогосподарського виробництва на найближчу перспективу.

Ключові слова: рентабельність виробництва, сільськогосподарська продукція, сільськогосподарські підприємства України, тенденції динаміки, передумови прибуткового розвитку виробництва.

Navuka I. Estimation trends of profitability agricultural production at agricultural enterprises of Ukraine

The data describing the profitability of agricultural production in agricultural enterprises of Ukraine for 1991–2011 years are analyzed. The trends of studied indicator are defined on basis of this analysis. Four different periods of change in the level of profitability of agricultural production are determined. It should be noted that the agricultural enterprises have different opportunities for simple and expanded reproduction. Besides, prerequisites of profitable development of commercial agricultural production for near future are determined.

Key words: profitability of production, agricultural production, agricultural enterprises of Ukraine, trends, prerequisites of profitability development of production.

Гавука І. Оценка тенденций динамики рентабельности производства сельскохозяйственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях Украины

Проанализированы данные, характеризующие уровень рентабельности производства сельскохозяйственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях Украины за 1991–2011 годы. По результатам такого анализа установлены тенденции динамики данного показателя. Выделены четыре качественно отличающихся периода изменения изучаемого показателя, в пределах которых сельскохозяйственные предприятия имели разные возможности для простого и расширенного воспроизводства. Определены предпосылки прибыльного развития товарного сельскохозяйственного производства на ближайшую перспективу.

Ключевые слова: рентабельность производства, сельскохозяйственная продукция, сельскохозяйственные предприятия Украины, тенденции динамики, предпосылки прибыльного развития производства.

Постановка проблеми. Рентабельність виробництва продукції, характеризуючи ефективність виробництва після завершення відтворювального циклу, відображає можливості суб'єктів господарювання

здійснювати просте і розширене відтворення за рахунок власних коштів. Для визначення таких можливостей в окремих галузях необхідний аналіз показників рентабельності виробництва продукції на рівні галузі

економіки країни. Тому виявлення тенденцій динаміки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в товарному секторі сільського господарства України дасть змогу оцінити потенційні можливості для сталого розвитку цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу різних аспектів теорії та практики оцінки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції приділена увага в наукових працях В. Андрійчука, П. Гайдуцького, І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, В. Онегіної, П. Саблука, Г. Черевка та інших учених. Останнім часом у наукових публікаціях рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції розглядається в контексті використання цього показника в механізмі державної підтримки цін виробників аграрної продукції [1, с. 3–5] або залежності його значення від певних чинників розвитку товарного сільськогосподарського виробництва [2, с. 81; 3, с. 7–8; 4]. Втім, питання кількісної та якісної оцінки тенденцій динаміки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції за період реформування аграрного сектору економіки в літературі розроблені недостатньо.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення тенденцій динаміки рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України за період реформування та їх оцінка з погляду можливостей цих підприємств здійснювати просте і розширене відтворення за рахунок власних коштів.

Виклад основного матеріалу. Більш як двадцятирічний період реформування аграрного сектору економіки є достатній для кількісного і якісного оцінювання тенденцій динаміки ефективності використання ресурсів з метою виробництва сільськогосподарської продукції. Одним із узагальнювальних показників ефективності використання підприємством виробничих ресурсів є рівень рентабельності виробництва продукції. Для аналізу зміни цього показника в сільськогосподарських підприємствах України за період реформування нами виділено чотири якісно відмінні періоди, що охоплюють 1991–1995, 1996–2000, 2001–2005 і 2006–2011 рр.

Особливі ознаки першого періоду на рівні економіки загалом характеризуються відмовою держави від доведення до товаровиробників директивних планів з виробництва і реалізації продукції, лібералізацією ціноутворення, гіперінфляцією попиту, пропозиції і грошової одиниці, наростанням бартерного товарообміну між підприємствами різних галузей. На фоні таких загальноекономічних процесів на рівні сільського господарства відбувалися трансформація колгоспів в колективні сільськогосподарські підприємства, роздержавлення земельного фонду, який використовувався колективними сільськогосподарськими підприємствами, становлення приватного землеволодіння.

Характерними рисами другого періоду, що охоплював 1996–2000 рр., є зародження окремих елементів ринкової інфраструктури, проведення грошової реформи, основними цілями якої були заміна тимчасової грошової одиниці на повноцінну національну валюту, створення стабільної грошової системи, оздоровлення і впорядкування грошового обігу, подолання наслідків знецінення національної грошової одиниці. В аграрній сфері в цей час були здійснені реформаційні процеси щодо паювання майна і земель колективної власності, реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств переважно у формі реорганізації. У результаті таких реформ на базі колективних сільськогосподарських підприємств стали виникати різні організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств ринкового типу, які функціонують на засадах приватної власності на землю та майно.

Особливі ознаки третього періоду (2001–2005 рр.) на макроекономічному рівні характеризувалися: а) подальшим розвитком ринкової інфраструктури; б) посиленням дії грошової реформи в напрямі зниження індексу інфляції; в) прийняттям та реалізацією державних програм посиленої для державного бюджету фінансової підтримки пріоритетних галузей і секторів економіки, з-поміж яких слід виділити аграрну сферу. Безпосередньо в аграрному секторі економіки були зrealізовані заходи щодо формування аграрного ринку, фінансового оздоровлення аграрних

підприємств і забезпечення фінансової підтримки їх доходів.

Характерною рисою четвертого періоду (2006–2011 рр.) є тенденційний прояв макроекономічних і мікроекономічних чинників, властивих для попереднього періоду, і високі темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію при помірних темпах інфляції. На основі даних [5] нами встановлено, що середньорічні темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію за 2001–2005, 2006–2011 рр. становили 4,8 і 16,1% відповідно.

Поділ періоду реформувань на чотири укрупнені періоди оцінено з допомогою дисперсійного аналізу. На основі результатів такого аналізу встановлено, що розрахункове значення критерію Фішера ($F_{розр.}$), яке подане в табл. 1, більше за табличне з імовірністю, вищою за 0,95. Зауважимо, що табличне значення критерію Фішера ($F_{табл.}$) із $k_1 = m - 1 = 3$, $k_2 = n - m = 17$ степенями вільності і рівня значущості 5% становить 3,2 [6, с. 1249].

Таблиця 1

Результати усереднення рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами України в межах укрупнених періодів*

Вид продукції	Рівень рентабельності в середньому за, %					Розрахункове значення F -критерію, $F_{розр.}$
	1991–2011 рр.	у тому числі				
		1991–1995 рр.	1996–2000 рр.	2001–2005 рр.	2006–2011 рр.	
Продукція сільського господарства – всього	19,9	72,5	-17,7	10,1	12,7	13,6
у т. ч. продукція рослинництва	50,6	142,9	15,9	25,6	25,9	16,0
продукція тваринництва	-5,1	33,2	-44,9	-10,3	-7,1	13,7

*Розраховано автором на основі даних [7].

Оскільки розрахункове значення критерію Фішера в даному випадку відображає відношення міжгрупової дисперсії показника динамічного ряду до сумарної дисперсії цього показника в межах укрупнених періодів, то є підстави вважати, що усереднення рівня рентабельності сільськогосподарської продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами України, у межах виділених укрупнених періодів доволі об'єктивно відображає головну тенденцію зміни (тренд) цього показника за 1991–2011 рр. Тому результати кількісного усереднення досліджуваного показника динамічного ряду в межах виділених укрупнених періодів можна використати у подальшому аналізі для їх якісного оцінювання.

Головний аспект аналізу показників рентабельності виробництва окремих видів продукції на рівні економіки країни загалом

зводиться до оцінки можливостей окремої галузі здійснювати просте і розширене відтворення виробництва за рахунок власних коштів. Втім, такі можливості диференційовані при різних рівнях інфляції, що потребує додаткового залучення до аналізу такого показника в динаміці (табл. 2).

Аналіз табл. 1 і 2 засвідчує, що високий рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції за 1991–1995 рр. був досягнутий в умовах гіперінфляції. Через це сільськогосподарські підприємства України в цьому періоді не мали коштів для відтворення виробництва.

Зауважимо, що в середньому за 1991–1995 рр. доходи підприємств щомісяця знецінювалися більш як на 20%. За таких умов у товарообмінних операціях між підприємствами сільського господарства і промисловості наростали бартерні операції,

які були не вигідні для сільськогосподарських підприємств.

В умовах певної стабілізації національної грошової одиниці у 1996–2000 рр. (див. табл. 2) виробництво сільськогосподарської продукції було істотно збитковим (див.

табл. 1), що спричинювало низьку мотивацію власників і працівників сільськогосподарських підприємств у розвитку виробництва, деградацію їхньої матеріально-технічної бази.

Таблиця 2

Динаміка індексу інфляції у сфері споживчих цін і цін виробників промислової продукції в Україні*

Показник	1991–2011 рр.	у тому числі			
		1991–1995 рр.	1996–2000 рр.	2001–2005 рр.	2006–2011 рр.
Індекс споживчих цін у середньому за рік	1,926	10,346	1,226	1,072	1,126
у середньому за місяць	1,056	1,215	1,017	1,006	1,010
Індекс цін виробників промислової продукції у середньому за рік	2,021	12,094	1,184	1,100	1,179
у середньому за місяць	1,060	1,231	1,014	1,008	1,014

* Розраховано автором на основі даних [8; 9].

Корінні зміни в динаміку рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції були внесені у 2001–2005 рр., в яких вперше за період реформування аграрної економіки рівень цього показника за помірних темпів інфляції (див. табл. 2) давав змогу сільськогосподарським підприємствам України здійснювати просте і частково розширене відтворення спожитих виробничих ресурсів (див. табл. 1). Потрібно зазначити, що прибут-кове виробництво сільськогосподарської продукції спричинили внутрішні і зовнішні чинники. Внутрішні чинники визначалися тим, що в менеджменті більшості сільськогосподарських підприємств України на цей час утвердилися принципи, сумісні з розумінням логіки дії законів ринкової економіки. До зовнішніх чинників слід зарахувати посилення дії грошової реформи в напрямі стабілізації курсу гривні, становлення ринкової інфраструктури загалом та інфраструктури аграрного ринку зокрема, прийняття і реалізацію низки державних програм цільового розвитку й підтримки вітчизняного аграрного виробництва.

Аналізуючи рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських

підприємствах України за 2006–2011 рр., слід зазначити, що цей показник дещо зріс порівняно з попереднім періодом. Це зумовлено різким зростанням цін на аграрну продукцію.

Для поглибленого вивчення тенденцій рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 1991–2011 рр. використано метод аналітичного вирівнювання динамічного ряду (моделі тренду) [10; 11]. Реалізація цього методу здійснена в середовищі електронних таблиць Excel [5; 11].

На основі фактичного рівня досліджуваного показника було побудовано низку моделей тренду, з яких найбільш адекватним виявилось рівняння у вигляді

$$y = 1850,4 / t - 40509 / t^2 + 285713 / t^3 - 832709 / t^4 + 1056048 / t^5 - 470335 / t^6 - 1,3, \quad (1)$$

де t – показник часу, який показує порядковий номер року впродовж досліджуваного періоду. Для фактичних даних $t = 1, 21$.

Значення коефіцієнта детермінації для розрахованого рівняння тренду ($R^2 = 0,964$) засвідчує, що це рівняння майже функціонально відтворює емпіричну

динаміку результативного показника. Розрахункове значення F -критерію для рівняння 1 ($F_{\text{розра.}} = 66,9$) істотно перевищує табличне ($F_{\text{табл.}} = 2,8$ із степенями вільності $k_1 = m = 6$, $k_2 = n - m - 1 = 15$ і рівнем значущості 5% [5, с. 1249]).

Це інформує про те, що розрахована модель тренду доволі якісно описує динаміку рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 1991–2011 рр.

Використовуючи рівняння (1) в прогнозах цілях, ми встановили, що за умов збереження існуючої за останні роки інтенсивності зовнішніх і внутрішніх чинників та інших рівних умов рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України протягом майбутнього десятиріччя буде сповільнено зростати. Попри це належить врахувати, що в майбутніх роках ми виключаємо подальше різке зростання цін на аграрну продукцію, яке спостерігалось у 2006–2011 роках. Передбачається не зростання прибутковості аграрної продукції, а її зниження.

Тому для забезпечення зростання прибутковості виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України в наступних роках слід якісно вдосконалити напрями і

способи проведення аграрної політики щодо розвитку товарного виробництва.

Висновки. Оцінка тенденційної зміни рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України за роки проведення економічної і аграрної реформ дала змогу виділити чотири якісно відмінних періоди зміни цього показника. Такі періоди охоплюють 1991–1995, 1996–2000, 2001–2005 і 2006–2011 рр.

Якісну відмінність виділених періодів визначають принаймні дві критеріальні ознаки: 1) різні природа походження або інтенсивність дії чинників, що спричиняли різний рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції; 2) різні можливості для простого і розширеного відтворення виробництва сільськогосподарської продукції.

Оцінюючи можливості забезпечення подальшого зростання прибутковості виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України, встановили, що наступними роками належить якісно вдосконалити напрями і способи проведення аграрної політики щодо розвитку товарного виробництва. Утім, цей спектр питань потребує поглибленого дослідження в рамках окремої наукової публікації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Саблук П. Т. Проблемы развития аграрного рынка Украины в контексте взаимодействия со странами СНГ / П. Т. Саблук // *Економіка АПК*. – 2010. – № 12. – С. 3–8.
2. Амбросомов В. Вплив системних зв'язків на організаційну структуру агроформувань / В. Амбросомов // *Економіка України*. – 2012. – № 3. – С. 80–89.
3. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2010. – № 4. – С. 3–18.
4. Онєгіна В. М. Аграрна політика та сталий розвиток агросфери / В. М. Онєгіна // *Вісник Харківського НАУ ім. В. В. Докучаєва : економічні науки [Електронний ресурс]*. – 2011. – № 7. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnu_ekon/2011_7/index.html.
5. Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) за 1996–2011 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. *Статистика для менеджеров с использованием Microsoft Excel* / [Левин Д., Стефан Д., Кребель Т., Беренсон М.]; пер. с англ. – [4-е изд.]. – М. : Вильямс, 2004. – 1312 с.
7. *Сільське господарство за 2011 рік : стат. зб. / за ред. Н. С. Власенко*. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – С. 54, 55, 58.
8. *Індекси споживчих цін у 1991–2012 рр. (до попереднього місяця) [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Індекси цін виробників промислової продукції у 1991–2012 рр. (до попереднього місяця) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Захарченко Н. И. Бизнес-статистика и прогнозирование в MS Excel : [самоучитель] / Н. И. Захарченко. – М. : Вильямс, 2004.

11. Здрок В. В. Моделювання економічної динаміки : підруч. [для студентів вищих навч. закладів] / В. В. Здрок, І. М. Паславська. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007.

